

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОШУКИ СУЧАСНОГО РОСІЙСЬКОГО МАКАРЕНКОЗНАВСТВА

У статті на основі огляду найбільш помітних російських досліджень спадщини видатного педагога А. С. Макаренка зроблена спроба визначення ключових тенденцій сучасного розвитку цього напрямку історико-педагогічної науки. Узагальнені та прокоментовані концептуальні положення праць таких вчених, як М. Богуславський, Л. Гриценко, Ф. Фрадкін, А. Фролов.

Ключові слова: А. С. Макаренко, російське макаренкознавство, наука про взаємодію поколінь, історико-педагогічні дослідження, педагогічна біографістика, науково-дослідна лабораторія А. С. Макаренка.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні зміни, що відбулися на колишніх радянських теренах та в цілому світі за останню чверть століття, активізували значні зрушення такої потужної галузі історико-педагогічної науки, як макаренкознавство. Вихід на фундаментальні педагогічні проблеми, виокремлення нових напрямів виховної практики стали характерними ознаками розвитку досліджень спадщини видатного вітчизняного педагога-реформатора.

Разом з тим, розпад Радянського Союзу зумовив диференціацію і різноманітність підходів до вивчення багатьох гуманітарних проблем, іноді досить яскраву національну специфіку наукових пошуків. Подібним чином можна оцінити і долю пострадянського макаренкознавства. Паралельно працюючи над аналогічними дослідницькими проблемами, українські й російські вчені збагатили сучасну педагогічну біографістику новим концептуальним змістом.

Аналіз досліджень та публікацій. Найбільшим узагальненням набутих російського макаренкознавства останніх десятиліть є фундаментальна праця провідного вченого, наукового консультанта лабораторії "Виховна педагогіка А. С. Макаренка" Нижньоновгородського педуніверситету, професора Анатолія Аркадійовича Фролова. Автор пропонує перший досвід з'ясування сутності спадщини А. С. Макаренка на основі збирання, деякого аналізу і узагальнення величезного масиву матеріалів про її освоєння і розробку. Прагнучи з максимальною повнотою відобразити масштаб проведених досліджень, він не лише наводить їх перелік та проблематику, але дає короткі відомості про зміст, пропонує аналітичні оцінки. Розподіл матеріалу за окремими періодами і етапами освоєння макаренківської спадщини в книзі супроводжується виділенням більш або менш крупних тематичних блоків.

А. А. Фролов докладно вивчає негативні соціально-педагогічні передумови розвитку російської макаренкознавчої школи після розпаду СРСР, пов'язані з усуненням виховання із системи народної освіти Росії й ототожненням його з навчанням. Аналогічними негативними явищами в освіті пострадянського періоду виступили формування моделі "школи навчання", укріплення елітарності загальної освіти, її академічної і спеціалізованої спрямованості, соціальної диференціації тощо [4]. Виокремлені професором А. А. Фроловим пріоритети розвитку російської освіти продовжують визначати характер концептуальних пошуків учених у галузі розробки творчої спадщини А. С. Макаренка і в останні роки.

Формулювання цілей статті. На основі огляду робіт найбільш відомих дослідників спадщини А. С. Макаренка ми зробили спробу визначення характерних тенденцій сучасного розвитку російської макаренкознавчої школи.

Виклад основного матеріалу. Найпотужнішим і загальноновизнаним макаренкознавчим центром сучасної Росії є Нижній Новгород. Заснована при Нижньоновгородському державному педагогічному університеті імені Козьми Мініна наукова лабораторія розвиває декілька дослідницьких і видавничих проектів, сприяє підготовці наукових кадрів у галузі макаренкознавства. Концептуальна ідея, навколо якої відбувається науковий пошук працівників лабораторії, сформульована її провідним ученим, старійшиною російського макарен-

кознавства професором А. А. Фроловим: “Педагогіка А. С. Макаренка – наука про взаємодію поколінь”.

Підкреслюється, що Макаренко виходить із традиційного розуміння виховання передусім у його соціальній функції: виховання забезпечує спадкоємність поколінь, передачу суспільно-історичного досвіду від одного покоління до іншого, без чого існування і розвиток суспільства і людини не можливий. Разом з тим, він рішуче долає трактування соціальної функції виховання лише в одному напрямі – від старшого покоління до молодшого. В педагогіці А. С. Макаренка цей вектор творчо доповнюється іншим – від молодшого покоління до старшого. Таким чином, на думку А. Фролова, Макаренко вводить до основ педагогіки проблему взаємодії поколінь, їхньої історично закономірної зміни. У його творчості яскраво виявляється принциповий відхід педагогіки від концепції патерналізму, тобто безмірної опіки дітей та молоді, на грані авторитаризму.

Макаренківська ідея творчої взаємодії поколінь виступає найважливішою умовою матеріального і духовного прогресу суспільства. При цьому долається традиційний механістичний розподіл виховання у “вузькому” і “широкому” сенсі: з одного боку, як спеціальної “педагогічної діяльності”, а з іншого, як “соціального явища”, по суті, хаотичного в педагогічному відношенні. А. С. Макаренко розширює межі педагогіки і виховання, якісно змінює уявлення про предмет педагогіки, її методологію та понятійний апарат, а водночас, про теоретичні основи і практику виховання. Завдяки цьому значно посилюється ефективність і соціальна відповідальність педагогічної думки та практики, підвищується авторитет педагогіки як науки.

А. Фролов стверджує, що винайдена Макаренко “єдина трудова община дорослих і дітей у педагогічній установі” є опосередкованою формою оптимального взаємозв'язку бінарних педагогічних “опозицій”: єдності виховання і життя, школи і суспільства, виховання і виробництва. Така община є “сполучною ланкою” між особистістю, що формується, і суспільством. У процесі господарсько-трудової і соціально-культурної діяльності долається відчуження людини від засобів виробництва і результатів праці, виховується людина, здатна розпоряджатися власністю, жити і діяти в умовах господарювання, економічних відносин, зберігаючи і розвиваючи духовно-моральну сутність праці при її механізації і автоматизації, технологічній організації виробництва [5].

Досить глибокому аналізу піддав педагогічну діяльність А. С. Макаренка інший відомий російський дослідник, голова Наукової Ради з історії освіти і педагогічної науки Російської академії освіти, професор М. В. Богуславський. Він передусім закликає вчених рішуче відмовитися від звичних для макаренкознавців стереотипів розглядати постать Макаренка ізольовано, поза парадигмою “трудової школи”, в сфері якої відчував себе сам педагог-письменник. В цьому контексті Богуславський пропонує вивчати досвід Макаренка у порівнянні зі спадком інших відомих виразників парадигми трудової школи – М. Погребінського, М. Пістрака, Н. Попової, Г. Юніна тощо.

Оцінюючи унікальний внесок А. С. Макаренка у світову педагогіку, М. Богуславський підкреслює, що він створив оригінальний і значимий напрям у вихованні – “педагогіку відносин”. Надзвичайно цінним продуктом творчих пошуків Макаренка виступає ядро його педагогічної системи – створена ним новаторська і цілісна концепція колективу. Не випадково вона продовжує привертати прискіпливу увагу світової педагогічної спільноти. Головним же завданням сучасного макаренкознавства російський дослідник вважає визначення специфіки підходів Макаренка в логіці розвитку соціально-педагогічного напрямку і встановлення меж та потенційних наслідків його соціальної педагогіки. У зв'язку з цим автор розвідки позиціонує педагогічну систему Макаренка у межах соціально-педагогічної парадигми на дуже оригінальному і перспективному крилі цього напрямку – соціально-особистісному. Продуктивність і довголіття ідей Макаренка, на його думку, переважно обумовлені тим, що він будував свою діяльність на знанні та використанні психологічних особливостей підліткового і юнацького віку, якому властиве прагнення до самоствердження і творення, оптимістичний погляд на світ, мажорне сприйняття життя.

Намагаючись виокремити специфіку соціально-особистісної педагогіки Макаренка, професор Богуславський звертає нашу увагу на поєднання у його діяльності двох характерних складових – “ідеології Просвітництва” і так званого соціального максималізму. Відомо, що Макаренко досить відкрито і вперто сповідував головну спрямованість просвітницької

ідеології – виховання нової людини, яка розглядалася без соціального минулого, причому здійснював він свою мету в спеціально створених для цього закритих виховних установах. Соціальний же максималізм педагога-письменника автор убаचाє в постійному його прагненні розповсюдити свою систему на максимально можливу кількість об'єктів і вихованців. У всіх подібних проектах Макаренка чітко проглядає тенденція до створення максимально можливого, навіть гігантського внутрішнього виховного середовища при ігноруванні виховних можливостей оточуючого макросередовища. Проте, якщо класична ідеологія Провісництва акцент робить на результаті, продукті, тобто власне Новій людині, то докорінною відмінністю системи Макаренка є його акцент на створенні методу, тобто системи виховання Нової людини.

Полемізуючи з тими, хто заперечує сьогоднішню актуальність педагогічної спадщини А. С. Макаренка, М. Богуславський зауважує, що сама наша повсякденність із її наростаючим соціальним розшаруванням і створенням освітніх установ для дітей багатих і дітей бідних, сотнях тисяч сиріт при живих батьках, безпритульних і “відсіяних” із школи підлітках, ростом злочинності неповнолітніх, кризою звичних ідеалів і цінностей “не дає вкритися книгам А. С. Макаренка канонічним пилом”. Зараз як ніколи необхідний соціальний оптимізм Макаренка, його нестримна віра у прогрес, у життєдайну силу виховання, у можливості особистості до самовдосконалення. Авансуючи своїх вихованців “завтрашньою радістю”, акцентуючи виховання на стимулювання позитивних задатків особистості, Макаренко зв'язував комунарів і педагогів у найтісніший нерозривний колективний зв'язок між собою, з суспільством, працею і культурою, зв'язок, зітканий із безлічі взаємовідносин [1].

Поруч із роботами А. Фролова і М. Богуславського стоїть вагомий внесок такої відомої дослідниці спадщини А. С. Макаренка, як професор Волгоградської державної академії підвищення кваліфікації і перепідготовки працівників освіти Лариси Іванівни Гриценко. Вона активно відстоює думку, що особистість Макаренка і його соціально-педагогічне вчення не були досі оцінені належною мірою. Значення ідей видатного педагога виходить далеко за межі суто педагогічного додатку, вони можуть являтися орієнтирами у вирішенні сучасних соціальних, економічних, правових проблем суспільства. Сьогоднішнє освоєння макаренківського спадку у виховній практиці передбачає новий концептуальний рівень і має ґрунтуватися на рефлексії досвіду педагога з урахуванням нових соціальних, педагогічних, психологічних і інших знань сучасної науки. Л. Гриценко закликає вийти з полону зайвих політичних пристрасей і піти по шляху сходження до аутентичної педагогіки Макаренка. При цьому серед заново переосмислених макаренківських ідей слід віддиференціювати, що із спадку видатного педагога являє нескороминущу цінність, а що є специфічним лише для сучасної йому історичної епохи.

Серцевина феноменальності Макаренка, стверджує Л. Гриценко, полягає в тому, що він талановито втілює одну із потенційних тенденцій революції як діяння, спрямованого на благо, на добро; тенденції, що не стала, на жаль, домінантою в історичному шляху країни після Жовтня. Складна революційна епоха, як відомо, мала декілька ціннісних смислів і значень для сучасників. Макаренко ж портретує тенденцію, що не стала загальною для держави, але є притаманною для світовідчуття кращих її громадян, тенденцію, що відповідає загальносвітовим потребам у розумному і гуманному влаштуванні життя людини [2].

На тлі історико-педагогічних досліджень, що відтворюють широкий суспільний контекст інноваційної діяльності А. С. Макаренка, особливо цікавими видаються аналітичні оцінки професора Владимирського педуніверситету Ф. Фрадкіна. Він звертає увагу на декілька важливих аспектів теоретичного протистояння Макаренка з офіційною педагогічною наукою 20-х – 30-х років. Після Першого педологічного з'їзду, на якому провідний марксистський методолог М. Бухарін затвердив офіційні стосунки двох таких авторитетних наук, як педагогіка і педологія, макаренківські твердження про самостійність педагогіки, її незалежність від рефлексології, психології і педології були зустрінуті у 1920-ті роки як еретичні заяви, що порушують загальноприйняті у науковому співтоваристві методологічні норми. Макаренко риторично запитував: чи може рефлексологія, що не розробила власного предмета, бути базовою наукою для педагогіки? А психологія 1920-х років, що постійно критикувалася за ідеалізм, відсутність матеріалістичної основи, функціоналізм, – чи може педагогіка спиратися на неї? Чому педологія, яка являє собою конгломерат різноманітних

точок зору, ідей, концепцій, виступає як фундаментальна наука, а педагогіка оголошується наукоподібною дисципліною?

Високоосвічений і розумний представник педології П. Блонський добре розумів усі недоліки своєї науки і сподівався створити для неї нову марксистську методологію, яка б дозволила подолати труднощі та сформувати "наукову педологію". На протигагу йому А. С. Макаренко вважав, що чекати милостей від інших наук не можна і завдання полягає в створенні самостійної педагогічної науки, що спирається на міцні теоретичні основи, із яких витікає відповідна педагогічна технологія.

Ф. Фрадкін також підкреслює значні розбіжності у підходах педагогів 20-х років і Макаренка до вирішення проблеми дослідження педагогічного процесу, що відбувається у конкретно-історичних умовах. Тоді вважалося, що ефективність педагогічного впливу на особистість буде тим сильнішою, чим більше дослідник знає психофізіологічні і соціальні характеристики особистості і середовища. Існувало переконання, що якщо прискіпливо вивчати всі обставини життя дитини, то цілком можливо спрогнозувати її поведінку. Але вчені і вчителі часто не на користь вихованню захоплювалися вивченням педагогічного процесу, знання про вихованця ставали самоціллю і не мали ніякої користі в організації виховання. Саме цю серйозну небезпеку вивчення заради самого вивчення і помітив Макаренко. Він звинуватив педологів, що вони безкінечно вивчають дитину, але не в змозі допомогти педагогові-практику.

Ще один інноваційний підхід А. С. Макаренка впливав із його ідеї про вивчення дитини в процесі педагогічної діяльності – не окремо вивчати життя і окремо виховувати, а виховуючи вивчати. Відмова від вивчення минулого дитини як основи організації виховного процесу і зосередження на вивченні її особистості в процесі виховання та перевиховання були принципово нові для педагогіки того часу. Аналогічний протест Макаренка стосувався й інших методологічних традицій 20-х років. Типовим для педагогічних концепцій того часу був розгляд навчання і виховання як таких, що йдуть услід за розвитком. А. С. Макаренко різко виступив проти пасивності ролі педагога, головною метою якого визнавалося лише створення умов для розвитку особистості [3].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Наведений аналіз праць найбільш помітних представників сучасного російського макаренкознавства переконливо свідчить про наявність прогресивних досягнень як у розширенні підходів до вивчення макаренківської феноменології, так і в глибині опрацювання актуальних проблем. У процесі дослідницьких пошуків учених виокремилися деякі ключові особливості, що дають підстави для загальної характеристики російського макаренкознавства як самобутньої й методологічно самостійної наукової галузі. Звертає на себе увагу оригінальність мислення дослідників, їх здатність до концептуальної творчості в інтерпретації історико-педагогічних фактів. Незважаючи на тривалу і продуктивну дослідницьку традицію щодо постаті та діяльності видатного вітчизняного педагога-письменника, сучасні науковці демонструють самостійність в аналітичних оцінках відомих подій минулого.

На нашу думку, вивчення здобутків російських колег є перспективним для вирішення низки завдань вітчизняного історико-педагогічного знання, воно здатне віддзеркалити національну своєрідність наукових шкіл, збагатити українське макаренкознавство цінним досвідом сусідів.

Список використаних джерел

1. Бозулавский М. В. Социально-личностная педагогика А. С. Макаренко: сущность и пределы / М. В. Бозулавский // Макаренко : альманах ; гл. ред. А. А. Фролов. – М. : Нар. образование, 2008. – № 2. – С. 61 – 66.
2. Гриценко Л. И. Личностно-социальная концепция А. С. Макаренко в современной педагогике (Сравнительный анализ отечественного и зарубежного макаренковедения) : монография / Л. И. Гриценко. – Волгоград : Перемена, 1997. – 256 с.
3. Фрадкин Ф. А. Предмет, специфика педагогики в советской теории 1920 – 1930-х гг. и особенности педагогической концепции А. С. Макаренко / Ф. А. Фрадкин // Макаренко : альманах ; гл. ред. А. А. Фролов. – М. : Нар. образование, 2008. – № 2. – С. 74 – 77.
4. Фролов А. А. А. С. Макаренко в СССР, России и мире: историография освоения и разработки его наследия (1939 – 2005 гг., критический анализ) / А. А. Фролов. – Н. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2006. – 417 с.
5. Фролов А. А. Педагогика А. С. Макаренко – наука о взаимодействии поколений / А. А. Фролов // Витоки педагогічної майстерності. – Вип. 5. – Полтава, 2008. – С. 7 – 10.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2013.

Евтух Н.

Национальная академия педагогических наук Украины

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОИСКИ СОВРЕМЕННОГО РОССИЙСКОГО МАКАРЕНКОВЕДЕНИЯ

В статье на основе обзора наиболее заметных российских исследований наследия выдающегося педагога А. С. Макаренко сделана попытка определения ключевых тенденций современного развития этого направления историко-педагогической науки. Обобщены и прокомментированы концептуальные положения трудов таких ученых, как М. Богуславский, Л. Гриценко, Ф. Фрадкин, А. Фролов.

Ключевые слова: *А. С. Макаренко, российское макаренковедение, наука о взаимодействии поколений, историко-педагогические исследования, педагогическая биографистика, научно-исследовательская лаборатория А. С. Макаренко.*

Yevtukh M.

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

CONCEPTUAL SEARCHES OF MODERN RUSSIAN SCIENCE ABOUT MAKARENKO

In the article the review of the most noticeable Russian researches of legacy of prominent teacher is done A. S. Makarenko. Key modern progress of this direction of historical-pedagogical science trends are certain. Generalized and commented conceptual ideas of such scientists, as M. Boguslavskiy, L. Gritsenko, F. Fradkin, A. Frolov.

Keywords: *A. S. Makarenko, Russian study of Makarenko, science is about co-operation of generations, research from history of pedagogics, pedagogical biographistics, research laboratory A. S. Makarenko.*